

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ І КРИЗА НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР

У статті розглядається вплив процесів глобалізації на культурну сферу суспільства, аналізується нова система цінностей на етапі переходу від модерного до постмодерного суспільства.

Ключові слова: глобалізація, модерне суспільство, постмодерне суспільство, культура, духовні цінності.

Останнім часом глобалізація стала центральним елементом риторики світової політики, темою дедалі більшого числа наукових аналітичних досліджень [1; 2; 3]. Актуальність її зумовлена, по-перше, необхідністю з'ясування суті глобалізації як неоднорозначного, багатовимірного процесу, несистемного фактора впливу на суспільний розвиток, по-друге, практичними завданнями, пов'язаними з вибором моделей ідентифікаційних практик, принципів модернізації сучасних суспільних відносин.

На думку вчених, глобалізації неможливо дати якимсь єдине чи просте визначення [4, с. 127]. Хоча її часто пов'язують із твердженнями, що глобалізаційні процеси справляють визначальний вплив на соціально-економічну і політичну трансформацію сучасних суспільств, саме уявлення про глобалізацію досить давнє. Про зовнішні зв'язки та економічні обмеження, які діють на національній державі, свого часу писали К. Маркс і М. Вебер. Однак особлива цікавість до цієї проблеми зростає наприкінці 1960-х — на початку 1970-х років ХХ ст., коли вчені доводили, що швидке розширення міжнародної торгівлі та інвестицій, дедалі більше усвідомлення екологічної взаємозалежності, зростаючий вплив багатонаціональних корпорацій призведуть до системного зсуву, який щораз більше применшуватиме роль національних держав.

Можна сказати, що спочатку дослідники розглядали глобалізацію як позитивний процес проникнення західної моделі розвитку, західного способу життя і західних цінностей і лише згодом почали звертати увагу на суперечливий характер цього явища, на зіткнення процесу глобалізації з процесами державного будівництва [5, с. 93-94].

Найголовніша ідея, що характеризує глобалізацію, — дедалі більший розрив між уявленням про суверенну державу, яка сама визначає своє майбутнє, і сучасним світовим співтовариством та його глобальною економікою. Є, принаймні, три категорії тверджень про те, що глобалізація справляє глибокий вплив на світовий розвиток. По-перше, набула загального поширення думка, що деякі інструменти державної економічної політики стали непридатні для вжитку, тому, мовляв, уряди багатьох країн зіткнулися з необхідністю шукати нових шляхів підвищення ефективності

ті ринкових відносин. По-друге, популярним стало міркування, що глобалізація створила умови для формування інтенсивного транснаціонального (глобального) громадянського суспільства. Йдеться про самоорганізовані проміжні групи, відносно незалежні ні від органів державної влади, ні від приватних економічних агентів, здатні долати державні кордони, утверджувати свої інтереси та вартості. По-третє, існують судження, за якими можливості національних держав обмежуються радше інституційними путями, ніж економічними трансакціями, тому ці держави дедалі більшою мірою дотримуються законів і норм, що запропоновані міжнародними організаціями і стирають межі між муніципальним, міжнародним та транснаціональним правом.

Що ж до противників глобалізації, то вони насамперед наголошують на двозначності самої “теорії глобалізації”, вказують на дедалі більшу кількість підстав для скепсису, ґрунтовної критики цього процесу. Так, на думку французького філософа Ж. Бодрийяра, “глобалізація веде світ до дискримінації” [2, с. 59]. За міркуванням польського дослідника З. Баумана, в умовах глобалізації набула поширення “нова бідність”, яку він називає “відносною бідністю”, що перетворює людей в ізгоїв, нездатних виконувати елементарних громадянських обов’язків [5, с. 93-94]. Причому поширення бідності відбувається на фоні загального збагачення західних країн. За останні двадцять років ХХ століття країни Європейського Союзу стали багатшими на 50-70 відсотків, проте це аж ніяк не завадило зростанню тут чисельності безробітних до 20 мільйонів осіб. У цьому сенсі не можна не погодитися з дослідниками, які твердять, що рушієм глобалізаційного процесу є не якась неспростовна логіка технологічних новацій, а конкретний курс держави, підтриманий певними політичними силами, що глобалізація — це ще й транснаціональні злочинні групи, транснаціональний тероризм тощо.

Український політолог М. Головатий слушно застерігає вчених, щоб вони не вдавалися до спрощеного тлумачення глобалізації та її модифікації (економічна, фінансова, технологічна, інформаційна глобалізація), не подавали її лише як міждержавну інтеграцію. “Глобалізація, — наголошує дослідник, — мала і має чітко означену політичну вісь, специфічну парадигму і подавати її спрощено як певну складну загальносвітову інтеграцію вигідно тому, хто в ній вбачає експансію, світове панування, наявність одноцентрового, однополюсного світу загалом” [2, с. 58].

У політичній сфері глобалізаційні процеси супроводжуються специфічними змінами: поділом світу для контролю над окремими державами і навіть континентами; зникненням великих урядових структур; занепадом держави загального добробуту; обмеженням прав суспільної власності на найважливіші комунальні підприємства; кризою партійних систем.

У даній статті автор ставив перед собою мету дослідити вплив процесів глобалізації на культурну сферу суспільства як на колективному, так і на індивідуальному рівні, проаналізувати нову систему цінностей, що формуються у процесі переходу від модерного до постмодерного суспільства.

Глобалізація, як свідчить практика, нехтує моральними, духовними цінностями, тоді як “слабкі” національні держави вважають їх основними соціокультурними підоймами суспільного розвитку. Причому ці країни неодноразово пересвідчувалися: духовна криза завжди веде за собою кризу ідентичності, втрату державою своєї неповторності й унікальності.

В епоху модерну, себто в умовах індустріального суспільства, західні країни розробили власну систему цінностей, серед яких дослідники виділяють індивідуалізм, приватну власність, раціоналістичний прагматизм. В умовах стандартизованого виробництва відбувалося відчуження робітника від продуктів виробництва і навіть від самого себе (К. Маркс). Але в суспільстві, де головними цінностями вважалися економічна безпека і фізичне виживання, люди були готові на такі жертви. У постмодерних (постіндустріальних) суспільствах, що сформувалися у 80-90-х рр. ХХ ст., капіталістична система, з одного боку, заохочувала людей до інтенсивної праці, з іншого — обіцяла їм безтурботне заможне життя, з витонченими насолодами, несумісне з важкою одноманітною працею. Ці зміни в культурному житті західних країн американський дослідник Р. Інглгарт пов’язує з фундаментальними зрушеннями в системі цінностей західної людини — зрушеннями від “матеріальних до постматеріальних цінностей” [6]. На місце економічних досягнень приходить значно сильніше акцентування способу життя, якісними характеристиками якого виступають свобода індивідуального вибору життєвих стилів та індивідуального самовираження.

Як слушно зауважує Е. Ілюшина, для сучасної західної людини головною цінністю стає новизна, “коли шкала цінностей використовується за найпростішою схемою: остання модель будь-якого предмета споживання чи твору мистецтва вважається кращою за попередню” [3, с. 87]. За таких умов відбувається підміна критеріїв, втрачається інтерес до класичних творів як альтернативи масової культури. Мистецтво ж дедалі більше комерціалізується. Штучно нав’язується технократичне мислення. “Народжуються дуже складні мисленні технології, які стають недоступними основній масі людства, — зазначає І. Дзюба. — Складається драматична ситуація, коли інтелектуальні операції механізуються, технологізуються і відриваються від повсякденного людського мислення, деперсоналізуються, втрачають емоційні та етичні виміри, створюють атмосферу електронного пресингу. Інтелектуальна нерівність соціалізується і формалізується, інте-

лектуальній елітаризації на одному полюсі відповідає інтелектуальна дебілізація на іншому” [7, с. 12].

Автори наукових досліджень, присвячених проблемам глобалізації, користуються терміном “постхристиянська ера” або “постмодерна епоха”, аби підкреслити, що ми пориваємо з культурою минулого і розпочинаємо нову добу іншої, недоладної якості. Декому з дослідників здається імовірним, що ми поринаємо в добу темряви — нещадного і нелюдського політичного панування, в якому духовне життя і допитливий розум буде заперечено і спростовано. Мізерний стан, у якому людство опинилося наприкінці ХХ століття, образно підсумовує М. Магерідж: “Коли астронавти сягають безкінечних просторів космосу, на землі ростуть купи сміття, коли паростки знання розширюють межі усталених галузей, погляди дослідників звужуються... Багатство завжди іде поряд з бідністю; хвороба — зі здоров'ям, шахрайство з чесністю. Голодні залишаються ненагодованими; спокійні збураються; висловлене стане незрозумілим; об'єднані в плоті лишаються розділеними. Ми просуваємося далі долиною статків, що веде на пустирище пересичення; проходимо крізь сади ілюзій; шукаємо щастя дедалі палкіше і знаходимо відчай усе частіше” [8, с. 442].

Ілюзії та відчай чітко простежуються в реалізації культурних потреб. Суспільство масового споживання від замовлення пожиткових речей неминуче переходить до споживання замовлених емоцій. Зникають цілі сфери краси і радості, стає нагальною загроза заміни “справжніх життєвих пригод та емоційних досвідів підключенням до спеціальних психодатчиків” [7, с. 12].

Цілеспрямоване розкультурення здійснюється за допомогою масової культури, що рівняє культурні явища не по вищому, а по нижчому рівні, пригноблює персоналістський розвиток людини, який декларують і прагнуть забезпечити західні демократії. Масова культура, по суті, стала ринковою лобістикою. Ринком все-сильний тому, що його мистецтво з геніальною простотою і цинізмом зуміло назавжди осідлати коня з трьома головами — голоду, страху, сексу — базових інстинктів, що живуть у людині від тваринної стихії, сприяючи формуванню примітивної моделі її життя. Комерційне масове мистецтво нічого не пояснює, не допомагає людині орієнтуватися в сучасному світі, сприяє втраті контролю індивідів над процесами і подіями, що свідчить про об'єктивний, непідконтрольний, непередбачуваний, спонтанний характер суспільного розвитку. За таких умов, вважає британський філософ М. Оукшот, “благочестя стало недовговічним, вірність — ефемерною, і темп, у якому відбуваються переміни, застерігає нас, щоб ми ні до кого міцно не прив'язувалися” [9, с. 47].

Його співвітчизник Р. Скратон доповнює характеристику постмодерного суспільства. “Майже всюди в цивілізованому світі, —

пише він, — ми наштовхуємось на прикмети соціального занепаду: послаблення релігійних переконань; виродження місцевих звичаїв і побутування; зростання злочинності й насильства; хвиля порнографії у засобах масової інформації; профанація кохання й шлюбу; руйнування освіти й відступ індивіда від склепіння приватних втіх” [10, с. 431]. Дослідник вважає, що така ситуація несе загрозу заселення землі новим різновидом людських істот — безсердечних і віроломних, чий єдиний клопіт — це сьогоденна насолода і які дивляться на страждання інших із байдужістю або задоволенням.

Названі риси формує в людей масова постмодерна культура, нівелюючи такі традиційні цінності людського співжиття, як добро, совість, справедливість, порядність, правдомовність. Вибравши споживацьку життєву орієнтацію, людина починає ставитися до інших людей, не як до мети, а як до засобів, які потрібно використати для отримання бажаних результатів. Кожен вважає особистістю, суб'єктом лише себе, розглядаючи інших людей як частину ворожого світу, конкурентів. Ставлення до людей з позиції егоцентризму провокує відчуження, що, по суті, є запереченням іншої особистості, веде до втрати моральності.

За словами М. Тетчер, моральна людина — це чесна, віруюча, працьовита людина. “Нам сказано, що ми повинні працювати і використовувати свої таланти для створення багатства, — зауважує вона. — Десята заповідь — “Не жадай” — визнає, що заробляння грошей і володіння власністю можуть набути егоїстичної спрямованості. Але хибне не створення багатства, а любов до грошей задля них самих. Тут уже постає духовний вимір, вирішуючи, що слід робити з багатством. Як можна задовольнити численні прохання допомогти, або інвестувати в майбутнє, або підтримати дивовижних митців чи ремісників, якщо ми спершу не працювали тяжко й не використали своїх талантів для створення необхідного багатства?” [11, с. 428].

Якщо наше життя і культура деморалізовані, то, вважає Р. Скратон, частково з тієї причини, що існує нестача добрих взірців. Загалом же, вибір — жити добре чи погано, бути добродішним чи розбещеним — завжди знаходиться перед нами. І це якраз індивідуальний вибір, що залежить від культурних умов лише побічно і що його жодна особа не в змозі вчинити замість нас [10, с. 431]. Справді, людській природі, на зло сповнених сарказму циніків, властиво тягнутися до добродішності та духовної співпраці. І якщо політична еліта не дає суспільству моральних зразків такої співпраці, то це або тому, що вона ще остаточно не сформувалася, або тому, що вона не здатна слугувати за взірець.

Таким негативним прикладом може стати сучасна політична еліта України. Сьогодні, гадаємо, доцільно говорити не так про помилки, допущені в її діяльності, як про закономірні

наслідки несформованості. Життєздатна національна політична еліта формується, як відомо, в процесі тривалого стабільного розвитку суспільства. В незалежній Україні нова політична еліта була створена за короткий період з пересічних величин — осколків радянської партійної номенклатури, політичних кар'єристів-демагогів та нуворишів сумнівного походження. Її, за незначним виключенням, важко назвати національною — у сенсі заглиблення в національний ґрунт і національну культуру з їх історично зумовленою проблематикою і моральними імперативами. Свого часу автор "Історії Русів" непрямо дорікав, що українська національна еліта у період визвольних змагань розпалася на дві частини: військову і духовну. Першій бракувало духу і розуму, другій — сили. З тих пір українська політична еліта так і живе у стані вічної нестачі або сили, або духу.

Щоправда, в козацькі часи, себто в добу модерну, на теренах України і Росії існували дві різні парадигми суспільного розвитку. Дослідники умовно їх називають антропоцентричною та державоцентричною парадигмами [12]. Зокрема, козацька, мазепинська Україна закріплювала за собою культурний спадок давньокиївського гуманізму, визнавала основою суспільної вартості індивідуальну свободу як вищу форму реалізації християнської етики, обрала для себе шлях культурно-політичної диференціації, що змушувала її до перманентного опору нав'язуваному зовні тиску. Росія Петра I, навпаки, знайшла свій ідеальний вимір у великій формі (імперії), у розбудові універсальних наднаціональних структур, покликаних спресовувати завойований простір в одне ідеологічне ціле. Якщо мазепинська Україна поставала потенційним суспільством громадян, себто зробила рішучий крок у бік Європи, то петровська Росія формувала своє суспільство з підданих і холопів, тобто продовжувала азійську традицію. Відтоді протистояння України та Росії набуло системного концепційного характеру. Україна була останнім європейським бастионом політичної традиції, глибоко протипоказаної російському абсолютизмові, а тому й небезпечної для централізованої влади, а саме: традиції республіканської. На жаль, козацька старшина, що репрезентувала тогочасну українську політичну еліту, так і не змогла до кінця виконати свою історичну місію.

А втім, відомий український історик Я. Ісаєвич вважає, що останнім часом дослідниками безпідставно утверджується певна ідеалізація ролі українських еліт на різних етапах історії, що призводить до недооцінки ролі селянства в українському національному русі. І з таким судженням важко не погодитися. Селянство завжди було фактором континууетету, тягlosti української культури, завдяки чому кожна чергова денационалізація еліт не закінчувалася зникненням етносу. Крім того, селяни ви-

ступали головним чинником соборності української культури. “Загальнонаціональні риси культури і мовна суцільність української території, – зазначає вчений, – забезпечувалися в основі своїй селянством, оскільки при поділах України національні еліти підпадали під вплив правлячих верхівок держав” [13, с. 125]. Українським селянам завжди було властиве почуття національної гордості, усвідомлення окремішності від інших, тому діячі національного відродження ставилися до селянства як до гаранта існування української культури.

На жаль, трансформаційні процеси, здійснені останніми роками в Україні, призвели до масового занепаду сіл, зниження ролі моралі в людських відносинах. Як відомо, усталені норми моралі як саморегулятиви діють на рівні особистості до тих пір, коли у людини є усвідомлення невідворотності суспільних санкцій на можливі порушення нею цих норм. Тому людина, яка живе в конкретному соціумі, весь час звіряє свої суспільні прояви з визнаними у ньому нормами і самовизначається у своїх діях. Коли ж ідеться про інтереси, задоволення яких пов'язане з порушенням певних суспільних норм, але створюваний ними потужний мотив домінує в самовизначенні людини, індивід починає нехтувати мораллю, а почасти й громадським осудом своїх дій. Причому, на наш погляд, проблему українського села, яка, за великим рахунком є проблемою моралі сучасних поколінь нашого народу, неможливо вирішити лише в площині моралі. “Наші селяни та українське село не можуть сподіватись на добровільне зречення приватних інтересів, що рухають антиселянську політику, тими суб'єктами, які ними вмотивовані у своїх життєвих спрямуваннях і проявах, – зазначає В. Рябченко. – Мораль безсила проти того, хто спить і бачить, як зірвати для себе перший чи черговий куш...” [14, с. 51].

Активні прихильники глобалізації намагаються пояснити втрату селянством своїх моралетворчих функцій завершенням аграрного періоду в історії людства, мовляв, на зміну йому прийшли індустріальний, а відтак інформаційний періоди. Останній вони називають “інформаційною революцією”. І, можливо, мають рацію. Інформація за короткий період стала провідною ознакою глобалізації. А проблема боротьби за національний інформаційний простір перетворилася в ключову проблему національної безпеки, що чітко простежується на прикладі сучасної України. Чужа і багато в чому просто ворожа нам інформація через численні канали дедалі сильніше проникає і в українське середовище, що врешті неодмінно спричиняє відхід від власної національної культури, її традицій і норм.

Варто зазначити, що оскільки переважна більшість економічно високорозвинутих країн займається інформаційною експансією, то масове поширення чужої інформації часто помилково

розглядається лише з технічного боку і не більше. Тому постає необхідність, з одного боку, принципового захисту власного національного інформаційного простору, а з іншого — інформаційного поступу у всіх сферах суспільної діяльності. Без цього Україні неможливо витримати глобалістську конкуренцію, позаяк економічна влада базується нині не так на капіталі, як на ідеях та інформаційних технологіях. З огляду на різноманітні виклики, ризики, провокації та загрози з боку інших держав, Україні необхідно мати гнучку і динамічну монетарно регульовану економіку, конкурентоспроможне виробництво, високий рівень освіти, науки та культури, досконалу систему управління суспільством.

Підсумовуючи, зазначимо, що нові реалії, які свідчать про радикальні перетворення всіх сфер суспільного життя, дозволяють трактувати сучасні розвинуті західні суспільства як постмодерні. Незважаючи на те, що багато дослідників дотримується позицій, начебто більшість країн і людство загалом послідовно прогресують у своєму розвитку, проблема тотальної кризи у її глобальному контексті стає дедалі відчутнішою. Особливо гостро постає проблема цінностей, основними серед яких є Добро, Справедливість, Істина. В сучасних умовах вони стають не лише малопопулярними, а подаються як щось архаїчне і другорядне. Спрощена, прагматична глобалізація означає переваги сильних країн і, водночас, трагічну перспективу слабких. Тому варто задуматися над запитаннями: якщо глобалізація — об'єктивний процес, то як уникнути бодай найболючіших її наслідків; наскільки постмодерне суспільство привабливе як модель для українського суспільства? Поки що відповіді на ці запитання в науковій літературі немає.

Список використаних джерел:

1. Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації // Матеріали Другої Всесвітньої конференції. Київ, 23 травня 2003 р. — К.: МАУП, 2003. — 420 с.
2. Головатий М. Глобалізація як засіб знищення національних держав // Персонал. — 2004. — №11. — С. 58-63.
3. Ильющина Э. Глобализация и постмодерное общество // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — №4. — С. 79-98.
4. Короткий оксфордський політичний словник / За ред. І. Макліна й А. Макмілана. Пер. з англ. — К.: Вид. Соломії Павличко «Основи», 2005. — 780 с.
5. Бауман З. Индивидуализированное общество. — М.: Возрождение, 2002. — С. 93-94.
6. Ингларт Р. Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Политические исследования. — 1997. — №4. — С.6-32.
7. Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього. — К.: ВД «КМ Академія», 2001. — 35 с.
8. Рассел К. Цивілізація без релігії // Консерватизм: Антологія. — 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий, — К.: ВД «Просвіта», «Смолоскип», 2008. — С. 422-430.

9. Оукшот М. Що означає бути консерватором // Консерватизм... – С. 43-61.
10. Скратон Р. Консервативне сумління // Консерватизм... – С. 431-432.
11. Маргарет Тетчер. Я вірю // Консерватизм... – С. 422-430.
12. Пахльовська О. Мазена – архітектор європейської України? // День. – 2009. – 21 серпня. – С. 26-27.
13. Ісаєвич Я. Селяни України: вчора і сьогодні // Сучасність. – 1999. – № 7-8. – С. 125-127.
14. Рябенко В. Технократизм і доля українського села. Занепад сучасного села як системна криза українського соціуму: соціально-філософський аналіз проблеми. – К.: Знання України, 2006, – 76 с.

In the article influence of processes of globalization is examined on the cultural sphere of society, the new system of values is analysed on the stage of transition from modern to postmodern society.

Key words: globalization, modern society, postmodern society, culture, spiritual values.

Отримано 7.01.2010

УДК 32.019.5(477):327.5

В. П. Газін

ПРОТИСТОЯННЯ В УКРАЇНІ НАВКОЛО ВСТУПУ ДО НАТО: ВИТОКИ І ПРИЧИНИ

У статті з'ясовуються й аналізуються суспільні явища та причини, які перешкоджають Україні інтегруватися в євроатлантичну структуру. Автор аргументовано доводить, що членство України в НАТО – єдина альтернатива серед усіх запропонованих, здатна реально забезпечити безпеку країни.

Ключові слова: НАТО, євроатлантичний вибір, безпека, зовнішня політика, інформованість, автократія, демократія, політична партія.

Коли заходить мова про входження до євроатлантичних структур, то виникає питання: чи є для цього правові підстави. У статті 18 Конституції України знаходимо, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права» [2]. У цьому сенсі нема потреби перераховувати всі документи, прийняті за роки української незалежності. Серед них Закон «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-ІУ, де кінцевою метою визначається набуття членства в Організації Північноатлантичного договору; низка указів президента, починаючи від 2005 р. й до сьогоднішнього дня, які стосуються підготовки і вступу України до НАТО;